

SÉTATÉR

Csordás Gábor

AZ EROTIKUS KOMMÚNIÓ ÉS A VALÓSÁG VISSZAHÓDÍTÁSA

„*Quand tout mon corps ne tient pas la plume, je n'écris pas.*” A. Thibaudet Montaigne írásmódjáról, *Réflexions sur la littérature*, 200–201.

„*Wtedy nie było we mnie dali; każde moje słowo, każdy mój ruch, skryte pragnienia, cele, starania i zamiary dotyczyły tylko ludzkiego ciała, w nim i na nim szukały zaspokojenia, spełnienia, co więcej, wybarwienia.*” (782.)

A nemrég elmúlt évszázad egyik legjelentősebb regényét tartja kezében – jelentős késéssel – a lengyel olvasó. A magyarul először 1986-ban megjelent nagyregény jelenleg a hatodik kiadásánál tart, és az eltelt harminc év alatt meghódította Európát és Amerikát, a világ kultúrájának részévé vált. A huszadik század emberének szellemi válságát és élettapasztalatát összegző nagy művek között tartják számon. Szerzőjét a német fordítás 1991-es megjelenése után Osztrák Állami Díjjal tüntették ki. Angol fordításának 1997-es megjelenésekor a *New York Times*, a *London Times*, a *Los Angeles Times*, a *Washington Post* és a *Wall Street Journal* közölt róla kritikát. Susan Sontag kora legnagyobb regényének és századunk egyik legnagyobb könyvének nevezte. 1998-ban francia fordítása megkapta az év legjobb idegen nyelvű könyvének járó díjat. A cseh fordítás megjelenése után a szerzőt Franz Kafka-díjjal tüntették ki.

Nagyregénynek neveztem, hiszen terjedelme a század e jellegzetes nagyepikai műfaja, Proust, Musil, Thomas Mann művei körébe utalja. Lényegesen különbözik azonban ezektől az előzményeitől abban, hogy terjedelmességét, világszerű extenzitását nem a cselekmény burjánzása, a mellékszereplők szüntelen felbukkanásának és letűnésének szövevénye hozza létre. Mint mindjárt látni fogjuk, szigorú értelemben nincs is cselekménye, szereposztása pedig terjedelméhez képest meglepően takarékos. Extenzitását – meglepő módon – sajátos intenzitása hozza létre. A három emlékirat és egy kommentár összefűzéséből létrejött szövegtestet csaknem kizárólag emberpárok – férfi és nő, férfi és férfi, nő és nő – között lezajló kölcsönhatások leírása alkotja. A regény minden eseménye az egymásra ható, egymás hatását őrző és egymás hatására sóvárgó testek eseménye, és minden leírás a test ilyesféle eseményeinek leírása. Így minden emberpárosban jelen van egy harmadik, egy negyedik... és így tovább. A testek nem csupán a szexuális aktusban emlékeznek más testekre, és adják tovább egymásnak más testek nyomát, hanem minden emberi érintkezésben az egymás testéről szerzett tapasztalatok öntudatlan cseréje zajlik – nincs erotikától mentes kommunikáció. Nádas rendkívüli figyelemmel és érzékenységgel rögzíti ezt a kommunikációt. Voltaképpen alig tesz mást. Ezáltal azonban maga a szöveg is testivé válik, mert a testek szüntelen egymásra hatásába és egymásra vonatkozásába belefoglalódik azok egész története és továbbágazó kapcsolatrendszere, és ezáltal minden élmény és helyzet közvetlenül a regény helyszíneinek, szereplőinek, történeti kontextusainak komplex összefüggésrendszerébe kerül. Az intenzitásból így lesz extenzitás; a minden mértéken felül lelassított idő teret hoz létre. Nádas „hosszú” mondatai – Proust vagy Thomas Mann mondataival ellentétben – nem annyira hosszúak, mint inkább tágasak.

Ez az eljárás megszünteti a különbséget a történetmondás két hagyományos eljárása, az elbeszélés és a leírás között: a szereplők között zajló történések leírása történetük elbeszélésévé válik. A felidéző emlékezet az időpillanatokat egy személyes perspektíva struktúrájába rendezi, miközben a test emlékezte minduntalan elmozdítja, feloldja, áttöri, szétszórja vagy felfüggeszti ezt a perspektívát. A figyelő tekintet belefeledkezése a részletekbe felaprózza, szétszórja és végső soron felfüggeszti a figyelem elkerülhetetlen irányultságát, aláássa a szöveg uralására irányuló szándékot, és ezáltal a spontán létesülő realitás látszatát kelti. Ezen a módon Nádas egyszerre építi bele regényébe a történetmondás posztmodern dilemmáinak tapasztalatát, és újítja meg nem várt irányból a valóságábrázolás igényét.

A könyvet, az utolsó két fejezet kivételével, három emlékirat alkotja, amelyek szabályos rendben, fejezetenként váltogatják egymást. Mindháromnak ugyanaz a névtelen személy a szerzője. Az időben hozzánk legközelebb eső emlékiratban e névtelen személy élete Kelet-Berlinben töltött időszakáról számol be, valamikor a múlt század hetvenes éveiben. A névtelen, Melchior és Thea szerelmi háromszögében a tét a személyes szabadság megteremtésének lehetősége egy szabadsághiányos korban. A szabadság az, hogy az ember képes meghaladni önnön korlátait, és Nádas hősei ezt az önmeghaladást a szerelem nemeken túli egységében remélik megtalálni. Történetük kudarccal ér véget: Melchior Nyugatra szökik, és mint a vázlatos utolsó fejezetből megtudjuk, ott példás átlagpolgár lesz belőle. Hamarosan a névtelen elbeszélő is elhagyja Berlint, hazatér Magyarországra.

A második emlékirat a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben játszódik, ugyancsak Németországban. Ennek az emlékiratnak is a névtelen elbeszélő a szerzője, és feltehetően berlini tartózkodása idején írja. Fiktív elbeszélőjében, Thomas Thoenissenben, ebben a jómódú polgári családból származó, ifjú német írójelöltben a parodisztikusan elrajzolt fiatal Thomas Mannra ismerünk, életének abból az időszakából, amikor egy fiatal festővel élt homoszexuális szerelmi kapcsolatban. A Thoenissen ifjúkorát és menyasszonyával való kapcsolatát töredékesen bemutató fejezetekben Erősz sötét oldala, a másik uralására, legyűrésére, megbecstelenítésére sarkalló vágy is hangot kap, egészen a kéjgyilkosságig, nyilvánvalóan nem függetlenül a történeti kortól, amelyben az azonos neműek közötti kapcsolat szigorú tiltás alá esik, a polgári képmutatás és leplezés torzító befolyásainak van kitéve.

A harmadik emlékirat a névtelen elbeszélő gyermekkorát idézi fel. Az idő az ötvenes évek első fele. A terror légköre uralkodik, az elnyomás nem csupán a vagyonos osztályok kitelepített, kifosztott és megalázott tagjaira nehezedik, nem csupán a parasztokat és a munkásokat fosztják meg az érdekvédelem, sőt az elemi önvédelem utolsó lehetőségétől is, hanem a diktatúra vezetői kínzásokkal kicsikart hamis vallomások alapján sorra küldik börtönbe vagy akasztófára volt harcostársaikat is. A névtelen elbeszélő szülei az illegális kommunista ellenállás harcosai voltak. Az apa az új rendszer elnyomó gépezetének kitüntetett szereplője lett: államügyész, a koholt vádak alapján zajló perek főszereplője. Az anya ágyban fekvő beteg, rákja van. Törvényszerű, hogy a kiskamaszok számára egy ponton fontosabbá váljon a korosztályi közösség, mint a szülők, a felnőttek társasága. Budapest e hegyvidéki kerületében azonban az elbeszélőt és társait nyomósabb okok is el-

távolítják a szülői háztól. A város e hajdani úri villanegyedében, a Szabadság-hegynék átkeresztelt Svábhegyen a szülők minden házban megtört, kisiklott egzisztenciák. Vagy, az elbeszélő szüleihez hasonlóan, az új rendszer hűséges kiszolgálóivá nyomorított volt kommunisták, akiket az új elit tagjaiként telepítettek a hajdani elit kisajátított villába, vagy a régi elit hitványabb házakban meghagyott, deklasszált, világukat veszített tagjai, vagy éppenséggel a háború utolsó, zavaros évében hatalomra került nyilaskeresztes (náci) mozgalom itt ragadt képviselői. A három fiúból és három lányból álló, állandó vetélkedésben is összetartó kis közösség az első erotikus tapasztalatok, egyszersmind az első nagy próbatételek színtere. És természetesen az egész társadalmat átható terror, erőszak és félelem sem hagyja érintetlenül. Az elbeszélő és kis barátnője saját szülei ellen nyomoznak, arról képzelegnek, hogy kémkedésen kaphatják őket, és nem sokon múlik, hogy árulóikká nem válnak. A kiskamaszok között a vonzás és versengés erői hatására alakuló hármas és négyes alakzatok a felnőttek szerelmi háromszögeinek és négyszögeinek sajátos tükörképei. Egy ilyen szerelmi négyszöget alkot az elbeszélő apja és anyja az apa hajdani barátjával, az anya hajdani szeretőjével – és talán az elbeszélő természetes apjával –, aki Sztálin halála után szabadul a börtönből, és az apa szeretőjével, akit az apa nem tud, vagy nem mer megmenteni a kínzásoktól.

A gyermekornak az 1956-os forradalom kirobbanása vet véget. A történelmi idő meglódulását is a testek tapasztalata közvetíti. Feledhetetlen oldalakat olvashatunk az október 23-án lezajlott nagy tüntetésről, amely a testeknek éppen azt a minden személyességen túli együttlétézését, együttmozgását, egymást áthatását, egymásba áramlását, *erotikus kommunióját* valószínűsíti meg, amelyben az egész mű szabadság-utópiája *megtestesül*. A szabadság pillanatának ez a testérzetek általi ábrázolása a regény egyik művészi csúcsteljesítménye; és minden tudós elemzésnél többet elárul annak a történelmi pillanatnak a kivételes, egyedülálló voltáról. Hozzáteszem, hogy ez a jelenet, az oroszok által újra megszállt Budapesten zajló néhány további epizóddal együtt, az 1956-os magyar demokratikus forradalom első – és sajnos mindmáig majdhogynem utolsó – hiteles irodalmi ábrázolása. A valóságábrázolás igényének nem várt irányból érkező megújítása, amelyről a bevezetőben beszéltem, ezeken a lapokon fényesen megállja a helyét. A szöveget uraló nézőpont kiiktatása vagy legalábbis szétírása ideológiai szenvedélytől mentes, de érzelmileg forró leírást eredményez.

A regény utolsó előtti fejezete kommentár, amelyet az utóbbi, gyermekori emlékirat egyik szereplője, a névtelen elbeszélő szerelmes barátja és

vetélytársa, Krisztián fűz halott barátja megtalált kéziratához. Egy kései találkozásuk elbeszélésével újabb helyszín járul az eddigiekhez: a hetvenes évek végének Moszkvája. Időrendben ez után helyezhetők el a kelet-berlini emlékirat eseményei, majd Melchior szökése és a névtelen elbeszélő hazatérése, a három év, mialatt emlékiratain dolgozik, majd erőszakos halála.

Az utolsó, vázlatosan maradt fejezet, amelyet Krisztián azért hagy a végére, mert mindegyik történetészálhoz – és egyikhez sem – illeszkedik, ezek után olyan, mintha a névtelen elbeszélő a síron túlról – mindenén túlról – szólna hozzánk. Ebből a lebbenékeny, kísérteties elbeszélői pozícióból, kihagyásokkal meg-megszakítva, lazán záródik le és kapcsolódik egymáshoz a három történetészál. Minden függőben marad, semmi sem ér a végére, és még sincs tovább. Mint az a falba ütköző Acker utca a hajdani Kelet-Berlinben.

Nádas Péter tizenegy évig dolgozott ezen a regényen. A nyolcvanas évek elejétől kezdtek megjelenni belőle részletek – a gyermekkori emlékirat fejezetei – a műveit sokáig egyetlenként közlő pécsi *Jelenkor* folyóiratban, ahol e sorok írója akkoriban dolgozott. Soha akkora izgalommal nem járt a szerkesztőségben a postabontás, mint amikor Gombosszegről – a nyugat-magyarországi kis faluból, ahol Nádas Péter él – vagy éppen Berlinből nagyméretű borítékban megérkezett a készülő regény egy-egy újabb fejezete. Hosszú szerkesztői pályafutásom alatt soha nem éltem át olyan világosan, mit jelent Barthes kifejezése, a szöveg gyönyöre (*le plaisir du texte*), mint ezeknek a fejezeteknek az olvastán. Nádas úgy láttatja az emberi helyzeteket és viszonylatokat, ahogy még soha nem láttuk, ahogy sohasem gondoltunk rá – és mégis olyan meghittten, mélységesen ismerős minden, mint senki másnál, talán Dosztojevskijt kivéve.